

ГРОШІ ЯК АТРИБУТ ДЕРЖАВНОСТІ КРАЇНИ

У статті розглянуто сутність держави і роль національних грошей як головного атрибуту державності країни. Наведено приклади щодо ролі грошей як головного атрибуту державності країни при створенні УНР, СРСР та суверенної України, а також ролі грошей при втраті державності УНР, СРСР.

The essence of the state and the role of national money as a main attribute of statehood of the country are considered in the article. Examples of the role of money as the main attribute of statehood in the development of the UPR, the USSR and sovereign Ukraine, as well as in the loss of the statehood of the UPR and the USSR are given.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Державність незалежної країни – це її особливий стан, який створює вплив на місце країни на політичній карті світу. Особливою ознакою держави є її суверенітет, але атрибутами (символами) держави виступають її герб, гімн та прапор. Однак герб, гімн та прапор можуть мати будь-які інші структурні частини держави, наприклад, місто, район, мікрорайон тощо. Разом із тим винятковість рівня державності пов'язана безпосередньо з таким її головним атрибутом, як національні гроші, які функціонують винятково на державному рівні та сприяють соціально-економічному розвитку країни за наявності їх сталості і надійності. За таких умов питання про гроші як атрибут державності країни має неабияку актуальність.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. Аналіз публікацій свідчить про те, що окремі вітчизняні науковці розглядали становлення державності країни та особливості введення до обігу грошей України часів 1917–1920 рр., СРСР та сьогоденної незалежної України з історичної точки зору. Серед них варто відмітити П. П. Гай-Нижника, А. С. Гальчинського, З. М. Комаринську. До того ж існує багато наукових праць вітчизняних економістів, присвячених сутності сучасних грошей, однак окрім А. С. Гальчинського, практично ніхто, навіть, і не згадує гроші саме як атрибут державності країни.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Не зважаючи на те, що вченими висвітлено складні періоди введення грошей до обігу в УНР, СРСР та Україні, разом із тим залишилися невисвітленими питання про особливу значимість та роль грошей, саме як атрибуту державності країни не тільки при її створенні, але й припиненні існування країни як окремої держави.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження особливого значення та ролі грошей як атрибуту державності країни у процесах становлення та втраті державності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Що таке державність країни? Чи можна її розглядати як синонім держави? Варто відмітити, що в літературі державність дуже часто розглядається саме як синонім «держави». Справжня державність формується лише протягом багатьох десятиків, сотень або навіть і тисяч років. Відповідно, державність – це особливий стан держави, який створює вплив на її місце на політичній карті світу, яке засноване на єдності менталітету влади, що сформувалася у процесі історичної еволюції, і народу. Найважливішою ознакою держави є суверенітет, однак він за своєю сутністю завжди прагне до повноти незалежності в міжнародних справах, і тому рівень держави має явно гіпертрофоване значення і вступає в істотне протиріччя з існуючою сьогодні у світі глобалізацією, оскільки неможливо вирішувати завдання охорони природи (наприклад, охорони атмосфери, озонової верстви, клімату, рік, морів тощо) у рамках окремої держави.

У чому ж причина настільки гіпертрофованого значення рівня держави?

Для цього необхідно розглянути атрибути чи символи державності, серед яких варто назвати територію, населення, герб, гімн та прапор.

Державні символи – це не просте обличчя держави, це історія й показник відношення до своєї країни. Однак територію, населення, герб, гімн та прапор можуть мати будь-які інші структурні частини держави, наприклад, мікрорайон, район, місто, область, регіон тощо.

Так в чому ж винятковість символів (атрибутів) державності?

Переглядаючи такі атрибути, якими володіють і структурні частини держави (територія, герб, гімн та прапор), варто зазначити, що винятковість рівня державності пов'язана безпосередньо з таким головним її атрибутом, як національні гроші, які функціонують винятково на державному рівні.

Саме тому навіть дрібні держави сучасного світу насамперед вводять власні національні гроші, хоч існують і винятки (наприклад, такі країни як Маршалові острови, Сальвадор та деякі інші дрібні країни за державну валюту використовують долар США), емісія яких дає головні доходи уряду. Хоча емісія грошей є важливим інструментом грошово-кредитної політики держави, водночас гроші повною мірою не створюють державність країни. Наприклад, свого часу об'єднувачі Німеччини насамперед ввели єдину валюту для Західної й Східної Німеччини, і об'єднання де-факто відбулося. Інше відбувалося уже технічно. Аналогічно й створення європейської валюти євро де-факто утворило нову державність – державність Єдиної Європи, в яку окремі нинішні європейські країни входять (і будуть входити) на рівні штатів, як у США, або суб'єктів федерації, як у Росії, або в будь-якому іншому подібному вигляді, оскільки головний атрибут суверенної держави – гроші, у них буде змінено. Водночас варто зазначити, що тільки готівкові гроші (у вигляді грошових білетів і білонних монет) сприймаються як ознака державності країни. Безготівкові ж гроші як символ державності країни сприймаються набагато слабше через їхній віртуальний характер.

Таким чином, автор відзначає, що не сама по собі інституція державності суперечить глобалізації, а лише національні гроші. При втраті національних грошей (на прикладі країн Європейського Союзу) держава не зникає, але вбудовується в загальну структуру знову створеного об'єднання чи Союзу як складова структура, наприклад, штат, а грошова емісія наднаціональних грошей здійснюється або на найвищому рівні такого Союзу (як в ЄС), або на рівні центральних банків штатів (як в США). Варто зазначити, що правом грошової емісії в США володіє Федеральна резервна система (англ. Federal Reserve System), яка виконує в США функції Центрального банку в особі 12 штатних банків-членів Федеральної резервної системи, кожний із яких має свій цифровий та літерний код, який відображається на грошових білетах, які емітує відповідний банк [1].

Розглянемо деякі історичні приклади, які дозволяють стверджувати, що саме гроші є найважливішим атрибутом державності будь-якої країни.

Доцільно розглянути історію створення державності Української Народної Республіки (УНР). У листопаді 1917 р. третім Універсалом була проголошена цілком та повністю прорадянська Українська Народна Республіка. Разом із тим після лютневої революції 1917 року у березні була утворена Українська Центральна Рада, яка ставила перед собою завдання домогтися лише права на автономію України у складі федеративної демократичної Російської республіки. Отже, створення власних грошей для України в умовах федерації і єдиного економічного простору навіть і не передбачалося, хоча саме від наявності національних грошей залежав процес відродження практично всіх сфер національного культурно-духовного та економічного життя. Однак у грудні 1917 року Постановою Української Центральної Ради (19.12.1917 р.) було вирішено випустити перші українські грошові білети номінальною вартістю 100 карбованців, які були надруковані в Києві і з'явилися в обігу вже 24 грудня цього ж року. Це були перші паперові гроші, на яких було зображення державного герба України – тризубця як головного символу державності УНР. Однак, із приходом до влади гетьмана П. Скоропадського, Українська Народна Республіка була розпущена. Було проголошено гетьманат за назвою «Українська Держава».

Протягом семи з половиною місяців гетьманський уряд здійснив значну законотворчу роботу. Саме за часів П. Скоропадського були введені в обіг паперові гривні, що замовлялися ще Центральною Радою у Німеччині. 5 серпня 1918 року першими в обігу з'явилися 3,6-процентні облігації внутрішньої позики під назвою «Білет державної скарбниці», які повинні були бути лише облігаціями внутрішньої позики. Однак брак купюр в обігу призвів до того, що облігації й окремі купони до них на початку 1919 року (за уряду Директорії) стали використовуватися як гроші. Облігації друкувалися з 8 купонами – по 4 з кожного боку. Зокрема, уряд П. Скоропадського ввів до обігу з 5 січня по 24 вересня 1918 р. карбованці Української Держави як головний атрибут державності країни, а з жовтня 1918 р. до обігу введено гривні у грошових білетах шести номіналів від 2 до 2000 гривень, отримані з Німеччини. Дещо пізніше надійшли номінали 1000 та 2000 гривень, замовлені ще урядом гетьмана у зв'язку з посиленням в Україні інфляції. Гривні було випущено в обіг за 59 днів до падіння гетьманату, на зміну якому прийшла Українська Директорія, яка 16 січня 1919 року оголосила війну Радянській Росії, що вимагало випуску в обіг великих сум грошей. Скинення гетьманського уряду і введення у грудні Директорії означало відновлення Української Народної Республіки, проголошеної у листопаді 1917 р. У Києві Директорія використовувала запаси купюр, які були випущені урядами Центральної Ради та гетьманату. Наступ радянських військ примусив Директорію 5 лютого 1919 року залишити Київ. Відтоді Український державний банк і Державне казначейство евакуюються й відомості про долю їхнього майна, у тому числі й гривень, зникають. Останнє місце перебування Директорії – Кам'янець-Подільськ, де вона протрималася ще майже рік і випустила грошові білети номіналом 100, 250 і 1000 карбованців. Остання емісія Директорії готувалася в Австрії, однак вона так і не була здійснена оскільки 20 листопада 1920 року указом голови Директорії С. Петлюри уряд Директорії був розпущений і не було необхідності у власній валюті. Отже, саме введення до обігу національних грошей УНР сприяло створенню державності Української Народної Республіки.

Необхідно приділити увагу також періоду створення та розпаду державності СРСР. Після Жовтневого перевороту і розгрому грошової системи царської Росії грошовий обіг в країні характеризувався наявністю величезної кількості грошових білетів радянської й нерадянської емісії. Наприклад, до початку здійснення грошової реформи в обігу знаходилися [2, с.117]: кредитні білети дореволюційної Росії царської емісії; грошові білети Тимчасового Уряду (Л. Троцького); радянські знаки, емітовані Радянською владою; грошові білети республік Закавказзя; грошові знаки, що випускаються різними кооперативами, громадськими організаціями, приватними підприємствами; грошові знаки, що випускаються самовільно і приймаються населенням у зв'язку з існуванням «грошового голоду» й довіри до емітента [2, с. 208]; грошові білети іноземних держав і грошові білети, які повторювали найменування грошових одиниць різних республік, наприклад, карбованці та гривні Української Народної Республіки, яка була цілком та повністю прорадянською [3, с 56].

Відсутність єдиної твердої валюти ускладнювала облік і розрахунки в країні, створюючи хаос і недовіру до її влади. Зрозуміло, що за таких умов державність Радянської влади була під великою загрозою, що вимагало швидкого здійснення грошової реформи. Тому необхідність здійснення у 1922–1924 рр. грошової реформи Радянським Союзом, складовою частиною якого у той час була й Україна, зумовлена, насамперед, необхідністю створити один із головних атрибутів державності будь-якої країни – національні гроші і, відповідно, національну грошову систему СРСР, оскільки на грошовій системі країни будуються і всі майнові інтереси держави, і її фізичних та юридичних осіб. Не випадково з цього приводу В. І. Ленін писав, що капіталістичне суспільство створило такі форми багатства «...розрахуватися з якими для Радянської влади далеко не так легко. Цією формою багатства є гроші, або навіть вірніше – грошові знаки» [4, с.134]. Тому, якщо «...Удасться нам на тривалий строк, а згодом назавжди стабілізувати рубль – значить ми виграли. <...> Тоді ми зможемо наше господарство поставити на твердий ґрунт і на твердому ґрунті далі розвивати» [4, с. 283]. Зрозуміло, що затримка із здійсненням грошової реформи загрожувала

поразкою саме державності Радянської влади. За таких умов серед першочергових завдань підтримки державності Радянської влади було створення єдиної валюти (червінця та рубля) на всьому радянському просторі шляхом здійснення грошової реформи (1922–1924 рр.), що дозволяло перш за все об'єднати населення різних республік від Білорусі, України і Закавказьких республік до республік Дальнього Сходу в єдиному грошовому просторі радянського рубля в одну державу і створити на всій її території державність Радянської влади, яка проіснувала більше ніж 70 років. Зокрема, А. Гальчинський відзначає, що «...Принципове значення грошової реформи 1922–1924 рр. під кутом зору загальної методології укладається насамперед в тому, що вона довела можливість введення нової грошової одиниці і її подальшої стабілізації в умовах глибокої економічної кризи й повного дисбалансу господарських зв'язків» [5, с.298].

Розпад СРСР відбувся саме з розпадом рубльової зони як головного атрибуту державності СРСР. Водночас зазначимо, що розпад СРСР почався з його вступу у фазу гострої політичної кризи, починаючи з 1989 року, що підштовхнуло колишні радянські республіки до прагнення відмежуватися від радянської економіки. Відповідно до цього низка республік країни ще до розпаду СРСР (у 1989–1991 рр.) прийняли декларацію про суверенітет, яка передбачає вищу й повну законну силу над усім, чим володіє дана країна (землями й водами, надрами й повітряним простором). Суверенітет означає, що держава має необмежену владу стосовно суб'єктів, що діють у його межах. Інші держави повинні поважати цей принцип. Варто відмітити, що сфера суверенності сучасних держав обмежується міжнародними економічними, політичними й військовими взаємовідносинами та взаємозалежністю. Суверенітет – основа незалежності кожної держави. Серед республік СРСР, які перші прийняли декларацію про суверенітет, були: Литва (18.05.1989), Вірменія (28.05.1989) та Естонія (16.11.1989). У 1990 р. декларацію про суверенітет приймають Латвія (04.05.1990), Росія (12.06.1990), Молдова (23.06.1990), Білорусь (27.07.1990), Південна Осетія (20.09.1990). У 1991 році приймає декларацію про суверенітет і Україна (24.08.1991). Тому до 26 грудня 1991 року, коли Верховна Рада СРСР прийняла декларацію про припинення його існування, більшість колишніх республік СРСР вже прийняли декларацію про свій суверенітет. Розпад СРСР привів до створення незалежності 15 республік колишнього СРСР і появи їх як самостійних держав. Однак, через те, що вони ще входили до єдиної рубльової зони і користувалися грошовою одиницею країни, яка припинила своє існування, створені держави, отримавши юридичну незалежність, водночас не мали фактичної незалежності і головного атрибуту своєї державності – національної валюти. Зауважимо, що створені держави (колишні республіки СРСР) деякий час не мали своєї національної валюти, хоча більшість із них вже мала домовленості із іноземними фірмами про виготовлення грошових білетів своїх національних валют [6], а, отже, не мали і головного атрибуту своєї державності – національних грошей. Серед перших республік колишнього СРСР, які не тільки вийшли з рубльової зони, але й створили власну постійну валюту, була лише Естонія (22.06.1992). Більшість республік колишнього СРСР постійну національну валюту ввели у обіг лише наприкінці 1993 р. І лише деякі з республік свої національні постійні гроші ввели пізніше: Грузія – 25.09.1995 р.; Україна – 02.09.1996 р.; Білорусь – 01.01.2000 р.; Таджикистан – 30.10.2000 р. У рубльовій зоні разом з Росією залишилися лише Абхазія і Південна Осетія, оскільки Нагорний Карабах, який вийшов з рубльової зони 22.11.1993 р., почав використовувати валюту Вірменії [6].

Саме припинення використання колишніми республіками СРСР спільних грошей (радянських рублів) означало водночас і припинення державності Радянського Союзу, яка створювалася більш сімдесяти років, тобто втрати ним свого суверенітету як держави. А введення колишніми республіками СРСР (які, прийнявши декларацію про суверенітет, отримали юридичну незалежність самостійної держави) своїх національних грошей створило перший, але дуже важливий крок до встановлення реальної державності своєї країни. Таким чином, варто відмітити, що втрата колишнім Союзом РСР своєї державності цілком

зумовлена розпадом єдиного простору функціонування радянського рубля, що дозволяє автору зробити висновок про те, що саме гроші країни є одним із найголовніших атрибутів її державності.

Створення державності незалежної України. Українська радянська соціалістична республіка, яка свого часу одна з перших увійшла до складу Радянського Союзу (грудень 1922 року), разом із тим значно пізніше ніж інші республіки Союзу – 24.08.1991 року прийняла декларацію про суверенітет. Однак уже цього ж року (тобто до офіційного проголошення Верховною Радою СРСР про припинення існування Радянського Союзу) українська влада прагне створити свою державність, першим і найважливішим атрибутом якої є національні гроші. Однак тому, що на той час Україна ще не мала своїх потужностей для виготовлення грошей, то перші замовлення на виготовлення грошових білетів і монет були зроблені за кордоном. Зокрема, у 1991–1992 рр. Нацбанк уклав контракти з англійською фірмою «Thomas de la Rue» на виготовлення грошових білетів номіналом 50, 100 і 200 гривень (ця фірма була й основним виробником купоно-карбованців). Грошові білети номіналом від однієї до двадцяти гривень друкувалися канадською фірмою «Canadian Bank Note Company». Монети номіналами від 1 до 25 копійок карбував Монетний двір Італії [6]. Доречно відмітити, що уже в березні 1994 р. в Україні було введено в дію першу лінію з виготовлення грошових білетів. Тому друкування за кордоном гривні й купоно-карбованців було припинено.

Заслуговує на увагу те, що Кабінет Міністрів України та Національний банк уже через два дні (28 грудня 1991 року) після офіційного проголошення Верховною Радою СРСР про припинення існування Радянського Союзу (26.12.1991 р.) затвердили Постанову «Про заходи у зв'язку з введенням в обіг купонів багаторазового використання» № 378, що свідчить про дуже важливе значення національних грошей як атрибуту державності країни. Варто зазначити, що національна валюта України 1992 року – карбованець, вводилася у два етапи, з яких першим етапом було введення до обігу готівкових купоно-карбованців. Відповідно 10 січня 1992 року перший етап введення української валюти почався з випуску до обігу купоно-карбованців багаторазового використання, які були еквівалентні карбованцевим купюрам відповідного номіналу і які через декілька місяців витіснили радянський рубль з грошового обігу України. А з 16 листопада 1992 року почався другий етап введення національних грошей України – були введені безготівкові купоно-карбованці у грошовий обіг країни. Відповідно, Україна остаточно вийшла з «рубльової зони», і єдиним законним платіжним засобом в Україні став український карбованець. За таких умов вже з 16 листопада 1992 року карбованці як національна валюта незалежної України повністю витіснили радянський рубль з її грошового обігу і, відповідно, всі розрахунки в незалежній Україні стали здійснюються тільки в її національній валюті – українських карбованцях. Це свідчило про те, що завдяки введенню національних грошей, Україна зробила важливий крок до отримання справжньої незалежності та державності. Відповідно, було встановлено офіційний обмінний курс карбованця щодо російського рубля (1,45 крб. за 1 рубль) і долара США (403 крб. за 1 долар). Однак за різних причин карбованець безперервно знецінювався і вже до початку лютого 1995 р. складав 116 900 крб. за долар США. Безперервне суттєве знецінення карбованця призвело у 1996 році до необхідності негайного проведення в Україні грошової реформи і введення нових національних грошей – гривні.

Показово, що НБУ в період виконання грошової реформи, з метою недопущення безготівкової надпланової емісії комерційними банками, які здійснювали її в широких межах, завдяки недотримання встановленої ним норми обов'язкового резервування, підвищив цю норму з 15% до 25% [7], що позбавило банки взагалі можливості до кредитування. Обмін здійснювався за курсом 100000 купоно-карбованців за 1 гривню, за яким одночасно було перераховано усі ціни у гривні. Реформу було проведено без будь-яких обмежень. Тому за один тиждень виконання грошової реформи трильйони «тіньових» карбованців були виміняні на гривні і знову пішли в тінь [8]. Це означало, що реформа не вилучила тіньових грошей і хоч

за даними [9, с.257] було вилучено фальшивих грошей на суму 6,5 млрд. крб., що дорівнювало 50 тис. грн., по суті, реформа тільки деномінувала наявність. Усе це, незважаючи на те, що почався (відносний) ріст роздрібного товарообігу, негативно позначилося на підтримці стабільності нової національної грошової одиниці України – гривні. До речі, що офіційний курс гривні до долару США реформою 1996 року був встановлений на рівні 1,76 гривень за долар США, який, однак, до кінця 2005 року зріс практично втричі і склав 5,3046 грн. за 1 долар США [10, с.121]. До того ж реформа не переоцінила цінні папери уряду СРСР (облігації державних позик) і вклади населення, оскільки головною метою грошової реформи 1996 р. було створення в Україні одного з найважливіших атрибутів державності країни – національних грошей і, відповідно, посилення їх ролі в економічному та соціальному житті суспільства. Щодо такої мети грошової реформи, як зміна масштабу цін [9, с.254] як вагової кількості золота, законодавчо закріпленої за грошовою одиницею країни, то варто відмітити, що а ні купоно-карбованець, а ні гривня, уведена реформою 1996 р., не мали навіть ніякого зв'язку із золотом, і тому говорити про «зміну» масштабу цін немає жодних підстав. Результат, здійсненої в Україні у 1996 р. грошової реформи (яку варто розглядати як часткову одномоментну стабілізаційну реформу неконфіскаційного виду), дуже чітко, на думку автора, сформулював А. С. Гальчинський, який вважав, що «...Грошова реформа в Україні – незвичайний захід для нашої країни, у результаті якої створений один із невід'ємних атрибутів державності – національні гроші» [5, с.308].

Висновки і перспективи подальших розробок. Проведений аналіз ролі та значення національних грошей як головного атрибуту державності країни дозволяє зробити висновок, що винятковість рівня державності пов'язана безпосередньо з існуванням такого головного атрибуту державності, як національні гроші, які функціонують винятково на державному рівні, на відміну від інших символів (герб, гімн та прапор), що можуть бути і у окремих структурних частин держави. До того ж, наявність сталих національних грошей держави сприяє її соціально-економічному розвитку, що, у свою чергу, зміцнює її державність. За таких умов Україні необхідно безперервно сприяти укріпленню та підвищенню цінності національних грошей – гривні, що буде сприяти і зміцненню державності незалежної України.

Список використаної літератури

1. Доллар США [Электронный ресурс]. – Режим доступа: ru.wikipedia.org.
2. Атлас З. В. Социалистическая денежная система / З. В. Атлас. – М.: Финансы, 1969. – 384 с.
3. Комаринська З. Банківська система України періоду державності 1917–1920 рр.: становлення й реалії функціонування / З. Комаринська // Вісник НБУ. – 2002. – № 2. – С. 56–60.
4. Ленин В. И. Полное собрание сочинений / В. И. Ленин. – М.: Издательство политической литературы, 1967. – 5-е изд. – Т. 45. – 283 с.
5. Гальчинський А. Теорія грошей / А. Гальчинський. – К.: Основи, 1998. – 415 с.
6. Распад советской денежной системы [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ciscoins.net/articles/article03r.htm>.
7. Газета Бизнес. – 1996. – № 35. – С. 6.
8. Газета Бизнес. – 1996. – № 36. – С. 4.
9. Гроші та кредит: [за ред. Б. С. Івасіва]. – Тернопіль: Карт-бланш, 2000. – 510 с.
10. Бюлетень НБУ. – 2005. – № 3. – 192 с.
11. Остролуцкая Л. Как Украина гривну вводила / Л. Остролуцкая // Одесский вестник. – № 241 (991). – 16.12.95 г.
12. Карбованець [Електронний ресурс]. – Режим доступу: uk.wikipedia.org/wiki.

Прийнято до друку 28.05.2013